

Иван БЕУЦ

ПРЕМИСИ ЗА ИЗВЕДУВАЊЕ ЗАКЛУЧОЦИ ЗА СРЕДНОВЕКОВНАТА ЕВРОПСКА ДРЖАВА

Во текот на IX, X и до крајот на XI век постоеле две римски царства: Источно и Западно. Според старата традиција поедини владетели (рексови) се сметале за соции на царот, а нивните земји провинции на Римското царство. Положбата на рексовите се менувала, напротив дури во исто време нивната положба не била еднаква. Зависела од политиката на царевите. Некои рексови царот ги именувал, некои само потврдувал, а некои станувале рексови независно од царот. Крунисувањето и устоличувањето биле царева потврда на положбата на рексовите и подрачјата на коишто рексот бил на чело.¹

Во повечокот на IX век е формирано новото Западно римско царство кое делумно територијално се протегнало и на територијата источно од Римското царство. Но, до неодамна таа нова творевина — Каролиншкото царство станало само фасада, па новонастанатите владетели престанале да го признаваат врховништвото на тој цар, а и положбата на папата се зацврстила. Тогаш, имено во црквата е формирано мислење дека постојат две реалности, две друштва, секое со својата организација, но тие две друштва ја сочинуваат наднаравната заедница што се нарекува Црква. Таа заедница на рексот му ја доверува мисијата да владее со земското друштво и тоа со премачкување на рексот па според тоа во IX век тоа добило религиозно значење. Со премачкувањето владетелот станува член на Црквата, достоинственик на Црквата и како таков е должен да ја положи професијата т.е. да даде свечено ветување дека ќе се покорува на црквените и световни закони. Професијата е вклучена во церемонијалот на пре-

¹) J. Gage, *L'empereur et les rois. Politique et protocole*, Revue historique, Paris, 83 (1959), 242—243.

i Beuc, Rex i regnum nadgrobnog natpisa kralice Elene, *Starine JAZU*, 58 (1980), 1.

мачкувањето. Со тоа црквата на владетелот му ја признала легитимната власт и за тоа дала јавно признание. На тој начин црквата се здобила со одредено влијание над владетелот (користејќи ја професијата) а владетелот станува крал, бидејќи само оној владетел којшто бил премачкан од Црквата ја добивал титулата крал. Без крунисување и премачкување владетелот не бил крал туку само владетел. Оттаму „Rex“ значи не само владетел туку и крал.²

Глосаторите, учителите и толкувачите на текстот на Јустинијановата кодификација кон крајот на XI век и во првата половина на XII век го признавале меѓутоа сè уште теоретски само римскиот цар како владетел а постоењето на европските монархии и прадските републики ги сметале за узурпации. Европските монархии, според нив, биле само провинции на Римското царство.

Бидејќи римскиот цар во текот на XII век им дал на многу градови во Ламбардија привилегија според која на градската управа и се признава правото на вршење на функција на државната власт, а освен тоа, бидејќи повеќе градови самите си го зеле таквото право, тогаш глосаторите врз основа на фактичката состојба формираа теза секоја општествена заедница и здружение да може да се здобие со правото за вршење на државна власт токму така како што и човекот поединечно може да се здобие со правото врз основа на правниот наслов. Така и теоретски е признаено дека функцијата на државната власт (*imperium merum*) може да ја обавува не само римскиот цар туку и секој владетел и секоја општествена заедница (градови) кои се здобиваат со тоа право на легитимен начин (со добивање на владетелски инсигнии и премачкување од страна на папата односно црквата или со добивање на царски привилегии или воопшто легитимниот владетел.³

Тезата за глосаторите понатаму ја развиле канонистите (од половината на XII до половината на XIII век). Тие, имено, ја изедначиле општествената заедница со индивидуата. Бидејќи индивидуата може да има имотно-правна способност, тоа тогаш може да ја има и општествената заедница. Со оглед на тоа што таа заедница како таква не е способна да ги врши своите права и обврски, тоа мора тие права да ги врши за неа нејзиното застапство т.е. нејзините избрани членови врз основа на начелата на мнозинството.⁴

2) M. David, *La souveraineté et les limites juridiques de pouvoir monarchique du IX au XV siècle*, Paris, 11, 124, 125, 1361 I. Beuc, n.d., 5.

3) O. Gierke, *Das Deutsche Genossenschaftsrecht*, II, *Die Staats- und Korporationslehre des Altertums und des Mittelalters und ihre Aufnahme in Deutschland*, Berlin, 1881, 199, 216, 217, 257; I. Beuc, *Osnovni oblici evropske srednjevekovne države*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, XXX (1981), 419.

4) O. Gierke, n.d, III, 245-6, 276, 279, 309/ I. Beuc, n.d., 419.

Тезата за глосаторите и канонистите конечно ја разработиле постглосаторите (од средината на XIII до средината на XIV век). Тие не само што ја изедначувале општествената заедница (*universitas*) со индивидуата туку утврдиле дека е тоа онаа заедница (*universitas*) на која легално и припаѓа власта (*potestas*) над членовите на таа заедница, а таа власт содржи право на држење на собрание заради донесување на заклучоци и одлуки за работењето на заедницата, право за донесување на прописи за членовите на таа заедница, право да се избере свој поглавар и да му се доверат одредени права над членовите на заедницата, право за судење во работењето на заедницата, право да им се наметнат на членовите на заедницата давачки (намети) и друго:

Постглосаторите ги решиле теоретските и другите проблеми пред сè со меѓусебно разграничување на правата на различни општествени заедници. Со тоа тие ги систематизирале територијалните општествени заедници по големина, самостојност и по облик на владеење.

По големина според постглосаторите тие заедници можат да бидат:

1. месни заедници (*vicus, villa, castrum* и *oppidum*)
2. градски заедници (*civitates*)
3. покраински заедници (*provinciae*)
4. земски заедници (*regna*)

По самостојност заедниците се разликуваат:

1. оние кои не признавале некој над себе (*universitates superiores non recognoscentes*) и
2. оние кои признавале некој над себе (*universitates superiores recognoscentes*),

Заедниците кои што не го признавале супериорниот имале иста власт *ipso facto* како царот во царството (*imperium merum*). Заедниците кои што го признавале супериорниот имале право на јурисдикција (*iurisdictio*) т.е. право самостојно да управуваат со себе. Но, тие можеле да имаат и *imperium merum* врз основа на привилегиите или врз основа на уживањата што де факто значи дека можеле да имаат право да војуваат, склучуваат сојузи, да собираат фискални приходи, право да донесуваат прописи и право да судат.

Еден од најистакнатите постглосатори Бартулис (1314—1357) којшто го дал конечниот текст за тезата на постглосаторите, го сметал правно ирелевантен фактот дали независноста на една општествена заедница е јуристичка или фактичка.

Според обликот на владеењето постглосаторите го разликувале монархистичкото и републиканското уредување независно од тоа дали владата е поединец (монарх) или потесна односно поширока заедница.⁵⁾

⁵⁾ O. Gierke, n.d., III, 356, 357-8, 382/ I. Weuc, n.d. 420.

Без оглед на фактичката положба на владетелот во феудалната држава, тој бил оној што ја обединувал територијата, којшто го чува правното уредување од внатрешните и од надворешните противници, кој се грижи правното уредување да не се менува и повредува. Власта на владетелот е основа на државата. Уште во XVII век Хуго Гропиус разликува *regna patrimonialia* и *regna usufructuaria* т.е. владетели коишто освоиле некоја земја во војната или се здобиле со земја врз основа на наследното право, имале *summum imperium* со полно право на сопственост (*regna patrimonialia*), а оние владетели кои што се здобиле со своја положба врз основа на избор исто така имаат *summum imperium* на темелите на правото за *usufructus* (*regna usufructaria*). Таква разлика се одржала уште во XIX век.⁶⁾ Од оваа разлика реално произлегува дека кај *regna patrimonialia* од владетелот зависи дали уредувањето на државната власт ќе остане онакво какво што ја нашол или ќе ја укине и присоедини кон она уредување кое што го имал на подрачјето на кое владеел до присоединувањето. Кај *regna usufructuaria* начинот на владеењето и содржината на функцијата на државната власт ќе зависи од условите под кои е избран за владетел. Дали владетелот ќе се придржува на условите ќе зависи главно од неговата воена сила.

Врз основа на темелите на таквото мислење разбирливо е дека се разликувале само унитарните држави и униите на државите. Ако владетелот владеел со сите земји врз основа на државното уредување на секоја земја посебно, постоела унија на државата. Во унијата не се гаселе правата на поедините земји.⁷⁾

Во феудалниот период треба да ги разликуваме униите на државите од конфедерациите. Имено, во феудалниот период биле вообичаени и намерните поврзувања на слободните градови, области и држави. Во тие сојузи кои што се создавале поради јакнење на способноста за одбрана од непријателот (*confoederatio pacis*) сојузниците најчесто ги задржувале своите поранешни права. Ретко се случувало да отстапиле некои свои права во полза на заедничките органи за одредување на заедничките работи, но, со тоа не ја губеле својата самостојност и независност. Сојузите, едните и другите, меѓусебно не се разликувале спрема третите. Обично се нарекувале конфедерации.⁸⁾

⁶⁾ H. Krüger, *Allgemeine Staatslehre*, Stuttgart, 1964, 138—9; I. Beuc. n.d., 393.

⁷⁾ *Glossarium mediae et infimae latinitatis conditum a Carolo du Fresne domino du Cange*, NIORT, L. Favre, 1887, VIII, 370, види под „Unio“; Biscaretti di Ruffia, *Sull'esistenza di „Unioni non internazionali fra Stati“ diverse dagli „Stati di Stati“*, Scritti in onore di S. Romano, I, Padova, 1939, 410 i dr.

⁸⁾ *Glossarium ... du Cange-a*, II, 494, види под „confederativus“; II, 500, види под „confoederare“; *Grand Larousse encyclopedique*, III 375, Paris, 1960, види под „confédération“;

Изразите персонална и реална унија се појавиле дури во втората половина на XVIII век. Тогаш персонална унија значела заедница на државата во која се наоѓаат две или повеќе држави, кои имаат заеднички владетел но кои остануваат да се разликуваат по своите засади. Реалната унија напротив означувала групен израз за заедницата на државата (државна заедница) и соединувања кои не биле само од персонален карактер.

На крајот треба уште да нагласиме дека претставувањето надвор без оглед дали се работело за унитарната држава или унијата на државата го вршел владетелот, а не државата. Според тоа, прашањето за независноста од надворешниот непријател било прашање на односот на владетелот спрема другите владетели, а не на односот помеѓу земјите.

Од сето досега изложено се гледа дека самостојното државно уредување на државната територија не зависи од тоа дали самостојноста е од правен или фактички карактер, самостојноста да зависи од владетелот дека тој е изрично или молчешкум признат а независноста не е прашање на самостојноста на државното уредување туку положба на владетелот во однос на другите владетели.

Јасно е дека во феудалниот период не може да се постави принципот на сувереноста како услов за постоењето на државата. Сувереноста станува битно својство на државна власт дури и во текот на XIX и XX век. Концепцијата на сувереноста почнала да се развива во XVI век и тоа прво како монархиски суверенитет (монархот е носител на суверенитетот), за да се формира концепција подоцна за народниот суверенитет (народот е носител на суверенитетот) и на крајот да би се развил поимот државен суверенитет.

За да би се развил поимот државен суверенитет било потребно во правната наука да се формира предочување на државната особеност а таквото предочување не било познато во Средниот век. Дури науката за државата во XIX век конструирала правен поим за државната особеност. Поради тоа разбирливо е дека и самиот израз „држава“ воопшто не постоел низ долгата низа од столетија. Во Душановиот законик се споменува изразот „држава“ но тој израз не значи држава во денешната смисла на зборот туку посед т.е. тоа што властелинот или кралот го „држел“ како свое. Во Англија „state“, во Франција l'etat (порано estat) се јавуваат дури во XVI и XVII век, а во Германија Staat појмовно се консолидира дури во XVIII век. Jean Bodin (1530—1596) класик на теоријата на суверенитетот го користи изразот република (според римскиот пример) а не estat односно l'etat иако република за Римјаните означува *populus romanus* подоцна царот, а не државата како јуристичко лице. Постгласаторите во Средниот век исто така

⁹⁾ I. Beuc, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj* (1527 — 1945), Zagreb, 1969, 2—3.

го ползувале изразот *respublica* што е разбирливо бидејќи во потполност се потпирале на терминологијата на римското право. Самиот Bartolus de Sassoferatto во XIV век употребувајќи го изразот *respublica* го разликува *respublica Romana* (еднаш како главно царство, а другиот пат самиот град Рим), *respublica cuiuslibet civitatis* и *respublica cuiuslibet municipi* што е очигледно дека постгласаторите под република не го подразбирале денешниот поим за држава.

Непостојењето на изразот „држава“ во Европа низ целиот Среден век не значи дека не постоела држава. Изразите кнежевство, војводство, кралство тогаш биле изрази кои го заменуваат изразот држава.

Поради подобро разбирање и разликување на феудалните држави меѓусебно се наметнува како посебно оправдан оној критериум кој ја зема како правно мерило поставката: кој ја врши институционално власта надлежна да го создава и заштитува правното уредување на државата.

Примената на овој критериум ќе го овозможи увидот и начинот на кој државната власт е распоредена внатре во слоевите на феудалната класа и во однос помеѓу државната власт и општеството.

Ако го примениме спомнатиот критериум за класификација на европските држави во Средниот век, ги разликуваме овие пет основни облици на средновековни држави:

1. патримонијална држава
2. ленска држава
3. сталешка држава
4. апсолутистичка држава
5. републиканска држава.

Неточно е да се тврди дека одредениот облик на државата ги има само оние карактеристики кои што се специфични за тој облик. По правило во еден облик односно тип се наоѓаат покрај карактеристиките кои што преовладуваат за тој тип а уште и карактеристиките од пораниот тип и некои карактеристики кои што биле провладувачки облик на подоцнешниот развој и типот на феудалната држава. Но едните и другите заедно не се преовладувачки.

Исто така ненаучно е да се тврди дека средновековната држава од X век понатаму може да биде национална држава. Во IX век се појавува изразот *dux Croatorum*, *dux Guduscanorum*. Меѓутоа, овие изрази немаат појмовна содржина на изразот „народ“ поради обележување чија држава е национална. Тие го

¹⁰⁾ За гезезата и развитокот на поимот суверенитет спореди: M. David, n. dj.; G. Wilks, *The Problem of Sovereignty in the Later Middle Ages*, 1963;

I. Krbek, *Suverenitet*, Rad JAZU, 334, 339; I. Beuc, *Problem utvrdjivanja postojanja evropske srednjevekovne države*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, XXV (1975), br. 1.

даваат до знаење само фактот дека подрачјето на владеење го применува персоналниот принцип на важноста на правото, и дека е на чело Хрватот, кнезот Гучан. Во X век таквите извори се губат и нестануваат. Државната власт е територијализирана па од IX век натаму владетелот по правило се нарекува владетел на одредена земја. Од тогаш се применува територијалниот принцип на важноста на правото. Оттогаш однапред не е повеќе важно на кое племе или народ некој му припаѓа, туку на која земја односно на кој општествен слој во таа земја, а поготово на која општествена класа. Тогаш станува битно на кое племе некој му припаѓа, отколку дали е тој властелин, благородник, граѓанин или кмет, дали тој припаѓа на кругот на слободните, полуслободните или неслободните лица. Во развиеното феудално уредување припадноста на еден народ е правно ирелевантен факт.

За сите германски држави на подрачјето на некогашното Западно римско царство е карактеристично што владетелот бил главен носител на државната власт, дека државниот апарат бил всушност негов апарат а реликтите на постарото општествено уредување — воената демократија биле помалку или повеќе влијателни на вршењето на власта на владетелот. Најмногу се развила власта на кралот во Каролинската држава.

Државата на Карло Велики во почетокот на IX век претставувала највисок дomet во остварувањето на идејата на кралството како патримонија на династијата. Таквиот поим за држава имал за цел која посакувале да ја остварат сите европски владетели кои владееле од IX век натаму.

Структурата на државата на Карло Велики станала пример на останатите држави во Европа. Таа изгледала вака: 1. владетел (извор на власта), 2. дворец (средиште на владеењето со своите дворјани кои воедно ја вршат и функцијата на власта), 3. совет (советодавен орган на владетелот), 4. војничко или народно собрание (всушност воена смотра укината веќе во IX век), 5. грофовии (основни единици на територијалниот апарат на чело со грофот, повереникот на владетелот), 6. сатнии или викарии (составни делови на грофовијата), 7. пратеници на владетелот (за надзор на територијалниот апарат) и 8. бискупи (трајни надгледувачи на вршењето функцијата на власта).

Ваквата структура на државата со карактеристичната положба на владетелот како носител на севкупната државна власт може да се нарече патримонијална феудална држава. Државата од овој тип има троен карактер: 1. патримонијален, 2. патронален и 3. доминикален.

Патримонијалниот карактер се одразува во сфаќањето дека владеењето е родителска сопственост, татковина — *patrimonium*. Државната власт е праватна сопственост на владетелот па според тоа владетелот може да располага со неа според својата волја (да се даде на некој право да суди, собира трибут, гради утврдувања и друго).

Доминикалниот карактер се одразува во сфаќањето дека владетелот ја врши својата власт затоа што е најмоќен. Тој е господар (*dominus*) и сопственик на земјата и луѓето кои што живеат на таа земја. Па според тоа тој може да ја подарува земјата, да бара послушност од луѓето, да им наметне трибут, обврска на разни други давачки (гозби и слично).

Патроналниот карактер се одразува во сфаќањата дека владетелот е заштитник кој го осигурува правниот поредок. Со тоа тој има право да бара лична доверба.

Власта на владетелот се состоела главно од правото на судење, наредување, издавање на прописи, санкционирање (казнување на деликтите т.е. на фактите на кои владетелот се придржува), собирањето на данок, произведувањето на пари, договарање со другите владетели и друго.

Ленската држава е тип на феудална држава во која државната власт се наоѓа во рацете на владетелот и одделните носители на ленот т.е. властелините. Во начело секој властелин ја држи речиси целокупната државна власт на подрачјето на своето властелинство.

Основните обележја на ленската држава биле: 1. владејачки плурализам и 2. правен партикуларизам.

Владејачкиот плурализам се одржувал во таква структура на државната организација во која во начело секој властелин владеел со своето властелинство. Ленската држава всушност е збир на индивидуален деспотизам што го вршат одделни властелини. Дали секој властелин ќе биде владетел во своето властелинство или само најјаките властелини зависи од тоа дали постојат медијатизирани слоеви. Таму кај што постојат такви слоеви, државната власт ја вршат исклучиво или во најголем дел само највисоките односно најбогатите слоеви на властелините. Останатите се вазали и имаат толку овластувања за вршење на власта колку ќе им даде нивниот сениор.

Правниот партикуларизам се одржувал во уситнетоста на правното уредување. Може да се рече: колку властелинства, толку правни уредувања. Сите тие заедно ја сочинуваат државата. Владетелот служи само за зачувување на правното уредување и за евентуално решавање на споровите помеѓу властелините и за претставување на државата спрема другите владетели.

Структурата на ленската држава била едноставна: владетел, совет и властелини. Мошне важна улога играл советот (дворскиот совет, кралскиот совет, куријата). Тој бил составен од црковни и световни властелини кои што вршеле полна власт во своите властелинства. Најчесто таквиот совет бил одлучувачки орган во најзначајните државни работи.

Сталешката држава е тип на феудална држава во која државната власт е поделена помеѓу владетелот и сталежот.

Организацијата на државната власт имала дуалистички карактер. Имено, таа се состоела од организациски единици на

власта на владетелот и од сталешкото собрание, па евентуално и од нејзината институција на власта. Регионалната и локалната организација, ако била самоуправна, сè уште била под влијание на владетелот или сталежот, па според тоа била и определена помеѓу два противника во борбата за власт. Кралската канцеларија, кралската комора, кралскиот совет за одредено подрачје не биле национални установи (иако носеле име на одредена земја) туку установи на владетелот за обавувањето на работите на одредено подрачје од неговата владевина.

Во сталешката држава е битно кралот да има свои институции, а сталежите свои кои управуваат со земјата и со луѓето.

Апсолутистичка држава е тип на феудална држава во која владетелот е носител на неограничената државна власт, а сите останати функции на државната власт ги врши државниот апарат. Феудалниот слој ја врши државната власт само во толку во колку поединци од тој слој се делегирани за одредени функции на власта.

Организацијата на државната власт има двоен карактер: 1. апсолутистички и 2. административно-централистички.

Апсолутистичкиот карактер се одредува во тоа што врховната власт според законот во потполност му припаѓа на владетелот. Владетелот бил според законот (т.е. формално) независен и всушност неговата положба зависела од реалните сили на поедини општествени групи (воена или цивилна аристократија или непосредна околина на владетелот).

Административно централистичкиот карактер на државната власт се одразувал во тоа што волјата на владетелот ја извршувал државниот апарат којшто бил централистички организиран. Понискиот бил одговорен пред повисокиот односно повисокиот му наредувал на понискиот (вертикална поврзаност). Сите уреди делувале врз база на законските прописи. Организацијата на власта се состоела од следните структурални единици: владетел, советодавен орган, централен извршен орган, регионални и локални извршни органи. Законите ги донесува владетелот или тој одредува што треба да се смета за пропис.

Републиканска држава е тип на средновековна држава кај која е карактеристично признавањето на државната власт во помал или во поголем број на лица бирани од одредени општествени слоеви.

Организацијата на власта во средновековната република имала двоен карактер: 1. изборен и 2. мандатски.

Изборниот карактер се одразувал во тоа што сите поважни функции на државната власт а посебно главата на државата (едно лице или колегиум) од избрани лица на одреден период.

Мандатскиот карактер се одразувал во сфаќањето дека избраната глава на републиката и најважните државни функционери не ги вршат своите функции врз основа на своето право туку

според мандат којшто им го доверува изборното тело. Тие се одговорни за својата работа во изборното тело.

Републиките се појавуваат во Средниот век во XII и XIII век и тоа во градовите (Венеција била до XI век ст. дукаг главно под византиско врховништво). Во градските републики изборните и телата што одлучуваат биле совети чишто број вариал во зависност од количината на работата и јачината на слоевите кои учествувале во вршењето на власта. Во подоцнежниот развој се формирале посебни органи кои како институции ги извршувале одлуките на разни совети.¹¹⁾

Превел од хрватско-српски јазик
Благој СТОИЧОВСКИ

Ivan BEUC

PREMISES FOR DRAWING CONCLUSIONS ABOUT THE MEDIEVAL EUROPEAN STATE

S u m m a r y

In the course of the IX, X and towards the end of the XI century there were two Roman kindoms. Eastern and Western. According to the old traditions some rulers considered themselves to be helpmates of the king and their estates and provinces of the Roman kingdom.

The organisation of the state authority has got a double character. 1. Absolutistic and 2. Administrative and Centralistic. The Republican type of medieval state has got people from some social classes as members of their authority. The Republics are turning up in the Middle Ages in XII and XIII century especially in the towns. The elected bodies in the Republics varied depending on the quantity of work and authority of classes. Later on, special organs which as authorities used to carry out the definitions of various councils.

¹¹⁾ За основните типови на европските средновековни држави, спореди: I. Beuc, *Osnovni oblici evropske srednjevekovne države*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, XXXI (1981), 391—422.